

S. GRAČAN, Bez naziva XXXI.

Samostalno je izlagao u Osijeku (1962, 1966, 1968, 1977, 1993), Zagrebu (1988, 1991, 1992) i Hamburgu (1993).

LIT.: Đ. Kadijević, Nojeva barka, NIN, 26. III 1972. — J. Petrović, Biafra, Pitanja, 1975, 6. — Z. Rus, Gračan (katalog), Osijek 1977. Z. Poz.

GRAČENICA, selo kraj Kutine. Drvena kapela Sv. Fabijana i Sebastijana s trostranim završetkom pokrivena je šindrom; iz strmoga krovišta glavno-

GRAČIŠĆE, palača Salamon

ga pročelja izdiže se tornjić. U kapeli je oltar iz 1718. Na antependiju je naslikan Sv. Sebastijan među buketima cvijeća.

GRAČIŠĆE, grad na strmome brdskom hrptu u srednjoj Istri. Djelomično su očuvani srednjovj. zidine, gradska vrata i ugaona valjkasta kula (iz 1500). Kraj unutrašnjega ulaza u grad je loža (1549). Na trgu su reprezentativne građevine: palača obitelji Salamon (XV. st., s biforom u oblicima mletačke gotike na prvome katu), ostaci sklopa povremene rezidencije pićanskih biskupa s tzv. »biskupskom kapelom« (XV. st., gotika srednjoeur. podrijetla, rebrasti svod u brodu i poligonalnoj apsidi, prozori s kružićem), zavjetna crkva Sv. Marije, četverokutna tlocrta, šiljasta bačvasta svoda, fundacija Petra Beračića, rad graditelja Denta iz 1425 (u unutrašnjosti su nađene gotičke freske). — Većina novijih kuća ima pred pročeljem gospodarsko dvorište, a obrtničke kuće na »Potoku« (XVI—XVIII. st.) redaju se na samoj ulici s radionicama u prizemlju. Ulica »Pod Sv. Fumiju« očuvala je nizove kuća iz XV. st.: konoba u prizemlju, izvorno jedna prostorija za stanovanje na katu, vanjsko stubište. U trobrodnoj crkvi Sv. Fumije (tri četverokutne »upisane« apside iz 1383) čuva se drveno romaničko raspelo iz poč. XIII. st. Trobrodna župna crkva iz 1769, barokna pročelja, ima rezbarene korske klupe, crkveno ruho i liturgijski pribor iz XVIII. st. U ruševnoj crkvi Sv. Pangraca nalaze se ostaci fresaka iz XV. st.

LIT.: A. Gnirs, Izvještaji u MCC, 1912, str. 183; 1915, str. 240. — C. Budinich, Spitzbogige Bauwerke in Istrien und den angrenzenden Gebieten, Jahrbuch CC, 1916, Beiblatt. — Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, Provincia di Pola, Roma 1935, str. 165—166. — D. Klen, Iz prošlosti Gračišća, Bulletin JAZU, 1960, 1. — B. Fučić, Petar Beračić, »fundator« u Gračišću, ibid., 1960, 1. — R. Ivančević, Model srednjovjekovnog Gračišća, Peristil, 1965—66, 8—9. B. F.

GRAD (burg, tvrđi g., stari g., utvrđeni g., kaštel, plemićki g.), utvrđeno sjedište feudalnoga gospodara koje služi za obranu od neprijatelja i stanovanje na strateški istaknutu i redovito teže pristupačnu položaju. Na takvim se položajima tlocrt grada morao prilagoditi terenu, dok se u ravnici mogao razviti slobodnije. Radi bolje obrane neki su burgovi naokolo ili na prirodno najslabije zaštićenu mjestu imali jarak napunjen vodom, preko kojega se spuštao most. Najvažniji dio grada jest *obrambena kula* (franc. *donjon*, njem. *Bergfried*), četverokutna ili kružna tlocrta, podignuta na najistaknutijem mjestu. Služila je i za stanovanje ako unutar gradskih bedema nije bilo posebne zgrade za tu namjenu. Gradovi su bili opasani bedemom, mjestimično pojačanim kulama, a redovito su građeni od kamena, rjeđe od opeke. Vremenski se podudaraju s razdobljem razvijena feudalizma (XII—XVI. st., romanika, gotika, renesansa), premda se gdjegdje pojavljuju i prije. Ispod nekih gradova ili oko njih razvila su se podgrada (naselja građana), od kojih su neka također bila zaštićena zidovima. Uglavnom u XVII. st. feudalci napuštaju teško pristupačne burgove i grade dvorce na povoljnijim položajima svojih imanja.

U ispravama se naši burgovi spominju prije provala Mongola u Hrvatsku (1241), no taj je napad dao jak poticaj za njihovu gradnju. U ravnici su zaštićeni močvarnim tlom (*Durđevac*, *Ribnik*), a na brdima strminama (*Belec*, *Okić*, *Grebengrad*, *Pusta Bela*, *Klis*, *Voćin*, *Mrsingrad* na visini od 1097 m). Gradove u ravnici često su branili jarci ispunjeni vodom (*Konjščina*). Mnogi su na klisurama iznad rijeke (*Blagaj*, *Drežnik*, *Ozalj*, *Slunj*, *Nečven*), neki nad ponorom (*Pazin*, *Ogulin*). Katkada su smješteni na prapov. ili rimskim utvrdama (*Kolođvar*, *Boljun*, *Čukor*). Većinom su u zabitnim područjima (*Starigrad kraj Ružice*, *Dobra Kuća*). Među najvećim utvrđenim gradovima su: *Samobor*, *Ružica* i *Medvedgrad*. Taj je, što je rjeđi slučaj, dijelom građen od klesanaca, kao npr. i *Bedemgrad* Gorjanskih ili *Ribnik* Frankopana. Vanjski je plašt burga najčešće od priklesana kamena, ali i od opeka, osobito u Slavoniji i u Srijemu (*Kolođvar*, *Erdut*, *Šaregrad*); neki su samo nadograđeni opekama (*Stupčanica*). Drveni se burgovi nisu sačuvali (*Britvić*, *Blaguša*). — Burgovi su većinom bili opasani zidom, a u njih se ulazilo preko gradskoga jarka pokretnim mostom kroz kulu (*Medvedgrad*, *Krstinja*), koja ponekad štiti ulaz u grad (*Zrin*). Utvrđeni grad je rjeđe kružna tlocrta (*Pakrac*, *Viškovci*) ili kojega drugoga oblika (*Bilaj*, *Čaklovac*), a najčešće kvadratična (*Samobor*, *Stupčanica*, *Dubovac*, *Brinje*, *Modruš*). Kada u burgu nema posebne stambene zgrade, u obrambenoj kuli se i stanuje (*Klokoč*, *Karlobag*, *Perušić*, *Gvozdansko*). Ima gradova bez obrambene kule (*Cesargrad*, *Kostel*, *Belec*, *Milengrad*, *Zelingrad*, *Kamengrad*, *Slunj*, *Grobnik*) a tada je za stanovanje uređena palača (palas, hiža). Kod takve vrste arhitekture utilitarnost prevladava nad estetskim momentom, no ipak, i neki gradovi stilskim osobinama ukazuju na vrijeme postanka. Na romaniku npr. upućuju oblici

doprogornika (*Stupčanica*). Radovi na Medvedgradu (od 1979) otkrili su bogatstvo prijelaznih romaničko-gotičkih oblika, osobito u kapeli Sv. Filipa i Jakova. Očuvano je dosta gotičkih detalja, kao na *Šarengradu*, *Bedemgradu*. Ima ih na kaminima (*Čaklovac*), na svećeničkim klupama (*Varaždin*), na dovratnicima (*Susedgrad*, *Veliki Tabor*, *Ribnik*), na doprogornicima kapela (*Ružica*, *Brinje*). Raskošniji burgovi bili su oslikani zidnim slikama (*Ozalj*, *Brinje*, *Medvedgrad*). Inventar se u gradovima nije očuvao ali ga spominju povijesni izvori (*Varaždinske Toplice*, *Lupoglav*). Pojedinačno su nađeni keramika i staklo (*Medvedgrad*, *Garič*); likovno su značajni pećnjaci s reljefima anđela i vitezova (*Susedgrad*, *Gudovec*) i gotičkim ornamentima (*Garič*).

Razvojem topništva burgovi postaju nedostatni za obranu, pa se moderniziraju i pojačavaju (*Samobor*, *Veliki Kalnik*, *Vinica*, *Cetin*, *Bosiljevo*). Za ratovanja s Turcima, osobito poslije XVI. st., nastaju kašteli koji za razliku od burgova služe uglavnom prvotno za obranu. Od stiješnjanih, tlocrtno nepravilnih burgova bitno se razlikuju jedinstveno zasnovanim pravilnim planom (*Kaštela* kraj Splita, Lenkovićeve *Nehaj* kraj Senja 1558). U SZ Hrvatskoj nastaje čitav niz burgova na brijegu (*Barilović*, *Novigrad* na Dobri), na povišenu položaju (*Karlobag*, *Mali Tabor*) i u ravnicima (*Bisag*, *Cernik*, *Jastrebarsko*, *Kaptol*, *Lovrečina*, *Varaždin*). Istaknutu ulogu imao je u obrani zemlje *Sisak*, grad trokutasta tlocrta s trima jakim cilindričnim kulama. Gradio ga je Petar iz Milana uz pomoć domaćih majstora (1544–50). Cilindrične kule grade se u XVII. i XVIII. st. i uz dvorce, ali bez praktične svrhe (*Gornja Rijeka*, *Lužnica*, *Brezovica*).

Među više od sedam stotina starih gradova na području Hrvatske goleme je većina već odavna u ruševinama, nekima se potpuno zameo trag, neki su porušeni do temelja. Još prije II. svj. r. bilo je četrdesetak objekata pod krovom, a sada ih je tek nekoliko (npr. *Bakar*, *Bosiljevo*, kapela grada *Brinja*, *Cernik*, *Dubovac*, *Durđevac*, *Jastrebarsko*, *Klis*, *Nehaj*, *Ogulin*, *Ozalj*, *Pazin*, *Ribnik*, *Severin* n/K, *Sisak*, *Slavetić*, *Trakošćan*, *Valpovo*, *Varaždin*, *Veliki Tabor*). Gusta rasprostranjenost starih gradova, koja je Hrvatsku činila velikim obrambenim prostorom kao malo gdje, karakteristična je napose za njezin kopneni dio u vrijeme feudalizma. Zemljopisni smještaj burgova pokazuje da su strateški važne planine kao i tokovi pojedinih rijeka bili planski utvrđivani. Tako su nizom gradova bile utvrđene rijeke Dunav, Sava, Una, Korana, Lika, Sutla, Raša, Zrmanja, Cetina, a od planina Papuk, Požeška gora, Psunj, Dilj-gora, Moslavačka gora, Kalnik, Ivanščica, Medvednica, Zrinska gora i Mala kapela.

LIT.: E. Laszowski, Hrvatske povijesne građevine, I, Zagreb 1902. — G. Szabo, Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920. — V. Heneberg, Lički gradovi prošlih stoljeća, Lički kalendar, 1934. — T. Stahuljak i O. Klobučar, Pećnjaci starih gradova Samobora i Susedgrada, Tkalčićev zbornik, II, Zagreb 1958. — S. Gvozdanović, Okič, Bulletin JAZU, 1960, 2–3. — I. Ista, Turpoljski grad Lukavec, ibid., 1961, 1–2. — I. Ista, Stari grad Ribnik, ibid., 1962, 1–2. — I. Ista, Novigrad na Dobri, ibid., 1966, 1–3. — I. Ista, Blagaj na Korani, ibid. — I. Ista, Stari grad Vitunj, Peristil, 1967–68, 10–11. — A. Horvat, O slučajnim nalazima s Medvedgrada, Iz starog i novog Zagreba, IV, Zagreb 1968. — S. Gvozdanović, Gradovi i gradine u zagrebačkoj regiji, Arhitektura, 1971, 109–110. — T. Đurić i D. Feletar, Stari gradovi i dvorci sjeverozapadne Hrvatske, Čakovec 1971. — I. Mirnik, »Castrum Medved«, Peristil, 1971–72, 14–15. — S. Gvozdanović, Stari grad Samobor, Arhitektura, 1973, 144. — Z. Horvat, Grad Ribnik, Peristil, 1973–74, 16–17. — V. Radauš,

KLIS

Srednjovjekovni spomenici Slavonije, Zagreb 1973. — S. Gvozdanović, Lipovac, Bulletin JAZU, 1974, 1–3. — I. Ista, Zvečaj na Mrežnici, ibid. — Z. Horvat, Tvrdi grad Velika, Vijesti MK, 1974, 3–4. — L. Dobronić, Dvor Jastrebarsko, Kaj, 1975, 1–2. — S. Gvozdanović, Stari grad Slavetić, Kaj, 1975, 7. — Z. Horvat, Bedemgrad-Našice, Vijesti MK, 1977, 4. — Z. Horvat i I. Mirnik, Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini, u zborniku: Požega 1227–1977, Slavenska Požega 1977. — J. Veronese jr., Castelli e borghi fortificati dell'Istria, Trieste 1981. — T. Đurić, Srednjovjekovni gradovi slavonskog gorja, Varaždin 1981. — D. Miletić i M. Valjato-Fabris, Kapela Sv. Filipa i Jakova na Medvedgradu, Zagreb 1987. — M. Kruhek, Stari glinski gradovi i utvrde, Zagreb 1987. — I. Ista, Stari gradovi i feudalni posjedi, u zborniku: Dvor na Uni, Dvor na Uni 1991. — I. Ista, Kostajnica i kostajničko Pounje, u zborniku: Hrvatska Kostajnica i Zrin, Zagreb 1992. — I. Mirnik, Srebra Nikole Zrinskog, Zagreb 1992. — T. Đurić i D. Feletar, Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske, Koprivnica 1992. — M. Kruhek, Graditeljska baština karlovačkog Pokuplja, Karlovac 1993. A. Ht.

GRADAC, selo nedaleko od Drniša. Na mjestu današnje župne crkve i groblja bila je u ranomu sr. vijeku starohrv. crkva Sv. Petra. Prilikom izgradnje nove crkve pronađen je veći broj dekorativnih ulomaka kamenoga crkv. namještaja predromaničke epohe, od kojih se neki čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu a neki su ugrađeni u zidove današnje crkve. Osim grede s natpisom titulara stare crkve svakako je najvredniji okvir vratiju (dovratnici i nadvratnik), urešen pticama i lozicom. Oko crkve prostire se starohrv. groblje iz kojega potječe željezni mač karolinškoga tipa iz IX. st. Crkva je uništena u ratu 1992.

LIT.: F. Radić, Graditeljski uresni i nadpisni ulomci hrvatskobizantskog sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu, SHP, 1898. — S. Gunjača i D. Jelovina, Starohrvatska baština, Zagreb 1976. Du. J.

VELIKI TABOR

